

s. 442–448; *Idee w Rosji. Leksykon rosyjsko-polsko-angielski*, red. A. de Lazari, t. 3, Łódź 2000, s. 368–376; *Idee w Rosji. Leksykon rosyjsko-polsko-angielski*, red. A. de Lazari, t. 4, Łódź 2001, s. 300–318; Legutko R., *Trzy konserwatyzmy*, w: R. Legutko, *Podzwonne dla błazna*, Kraków 2006, <http://www.omp.org.pl/stareomp/indexc950.html>; Massaka I., *Eurazjatyzm. Z dziejów rosyjskiego misjonizmu*, Monografie FNP. Seria humanistyczna, Wrocław 2000; Oakeshott M., *O postawie konserwatywnej*, przeł. A. Lipszyc, w: M. Oakeshott, *Wieża Babel i inne eseje*, Warszawa 1999, s. 191–220; Pipes R., *Rosyjski konserwatyzm i jego krytycy*, przeł. A. Mrozek, Kraków 2009; Szacki J., *Tradycja: przegląd problematyki*, Warszawa 1971; Vierhaus R., *Conservatism*, w: *Dictionary of the History of Ideas*, vol. 1, P. Wiener (ed.), New York 1968; Walicki A., *W kręgu konserwatywnej utopii. Struktura i przemiany rosyjskiego słowianofilstwa*, Warszawa 1964; Дугин А., *Русская вещь. Очерки национальной философии*, т. 1, Москва 2001; Франк С., *Духовные основы общества. Введение в социальную философию*, w: *Русское зарубежье*, Лениздат 1991.

Nina Dimitrowa (tłum. Krzysztof Usakiewicz)

Konserwatyzm (Grecja)

Termin „konserwatyzm” (*συντηρητισμός*) (<*συντηρώ*) wraz z pochodnymi – „konserwatywny”, „konserwatysta” itd. – rozpowszechnił się w XIX wieku w opozycji do postępu i liberalizmu. Początków tej ideologii można dopatrywać się jednak już pod koniec XVIII wieku, kiedy idee oświecenia i rewolucji francuskiej wzbudziły gwałtowny sprzeciw Cerkwi. Ukazały się wówczas liczne broszury apologetyczne, w których nie tylko atakowano Woltera jako głównego reprezentanta ateizmu i idei rewolucji francuskiej, lecz również oskarżano i ekskomunikowano „bezbożników” i „wolterystów”, na przykład „antychrysta” Christodulosa Pamplekisa. Napięcie między przedstawicielami myśli oświeceniowej a Cerkwią wzrosło na początku XIX wieku, osiągając apogeum w momencie założenia Gimnazjum Filologicznego w Smyrnie. Różnice poglądów uwidaczniały się jednak również w szeregach samych elit, na przykład w kwestii językowej. Spór – toczone przede wszystkim przez Adamandiosa Koraisa i Panajotisa Kodrikasa – dotyczył kształtu greki: czy powinna opierać się na języku starożytnym (katarewusa), czy raczej współczesnej wersji ludowej (demotyki). Powstanie greckie, w którym uczestniczyli zwolennicy zarówno liberalnej, jak i konserwatywnej formy rządów, zostało wprawdzie potępione przez Święte Przymierze, ale zdobyło poparcie państw o ustroju demokratycznym.

Wpływ idei oświeceniowych w XIX wieku uległ ograniczeniu. Zachodzące wówczas zmiany społeczne wynikały, według konserwatystów, z naturalnego porządku rzeczy i cykliczności, nie były jednak – jak chcieli postrzegać to postępowcy – dowodem rozwoju i marszu naprzód. Konserwatyści oskarżyli bawarską „ksenokrację” o uczyńnienie z monarchy świeckiego zwierzchnika Cerkwi i zamykanie monasterów. Na ich celowniku znaleźli się zamieszkałymi w miastach zwolennicy Partii Angielskiej, która wprowadziła do życia politycznego nową jakość (powściągliwość, kompromisowość, postawę dyplomatyczną i duchowe doskonalenie), niedorzeczną z punktu widzenia rolników i dotychczasowych lokalnych przywódców. Podział na tradycjonalistów i zwolenników europeizacji wciąż się pogłębiał, dając o sobie znać nie tylko w podejściu do kwestii wiary, lecz również w wykształceniu, ubiorze czy sposobie życia.

W połowie XIX wieku doszedł do głosu fanatyzm religijny, jego głosicielami byli na przykład Christoforos Papulakos czy przedstawiciele stronnictwa Napasa, wspierani przez Partię Rosyjską, która występowała w obronie prawosławia i tradycji. Określenie, co właściwie jest postępowe, a co konserwatywne w Grecji, która musiała skonfrontować się ze swoim dziedzictwem osmańskim, nastęrczało trudności. Ogólnie rzecz biorąc, konserwatyści sprzeciwiali się „obcemu duchowi”, pospiesznej europeizacji, wszelkiego rodzaju modernizacji, przybyłym do Grecji niewyznającym prawosławia obcokrajowcom – zwłaszcza katolikom – i heretyckim książkom. Zgodnie z gazetą „Αιών” (Wiek) ideologicznym tryptykiem były religia, monarcha i obyczajowość. Największą bolączką konserwatystów – głównie z Partii Rosyjskiej, lecz także wielu członków Partii Francuskiej – był brak możliwości zanegowania pamięci o powstaniu 1821 roku i wpływie instytucji zachodnich. W trakcie prac nad programem politycznym również samym konserwatystom z ruchu antyparlamentatnego zdarzało się odwoływać do zachodnioeuropejskiej tradycji antyrewolucyjnej (Loius de Bonald, Joseph de Maistre). Z tego powodu natchniony religijnie konserwatyzm oraz antyzachodnia i antyoswieceniowa mentalność zostały nazwane – aby zaistnieć na scenie politycznej – „grekochrześcijaństwem”.

Wspólnym fundamentem ideologicznym partii konserwatywnych był amalgamat bezrefleksyjnego umiłowania starożytności, megalomańskich marzeń o potędze, sądów o upadku obyczajowości i obcych modeli władzy, jak również uznania znaczenia tradycji w wyznaniu prawosławnym i polityce. Konflikt Teodorosa Dilijanisa z Charilaosem Trikupisem pod koniec XIX wieku przybrał formę uniemożliwiająca przeprowadzenie szybkich reform społecznych w dziedzinie ekonomii, które sprzyjałyby przedsiębiorcom. Konserwatyzm Dilijanisa, osadzony w świadomości tradycji i duchu narodowym, wykluczał myśl o duchowym przewrocie jako konsekwencji zmian socjalno-politycznych i modernizacji. Jest jednak faktem, że – pomimo rywalizacji partii politycznych i narzuconych siłą prób pewnych grup oraz samozwańczych wybawicieli narodu – do XX wieku w kulturze politycznej Grecji głębiej pozostawała zakorzeniona tradycja liberalizmu i demokracji konstytucyjnej.

Δημαράς Κ. Θ., *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, Αθήνα ⁴1985; Ηλιού Φ., *Κοινωνικοί αγώνες και Διαφωτισμός. Η περίπτωση της Σμύρνης (1819)*, Αθήνα 1986; Ηλιού Φ., *Τύφλωσον κύριε τον λαόν σου (Οι προεπαναστατικές κρίσεις και ο Νικόλαος Πίκκολος)*, Αθήνα 1988; Hering G., *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα 1821–1936*, Αθήνα 2008; Μποχώτης Α., *Ριζοσπαστική δεξιά. Αντικοινοβουλευτισμός συντηρητισμός και ανολοκλήρωτος φασισμός στην Ελλάδα 1864–1911*, Αθήνα 2003.

Aleksandra Sfoini (tłum. Krzysztof Usakiewicz)

Konserwatyzm (Turcja)

W języku tureckim słowo „konserwatywny” (*muhafazakar*) wywodzi się z arabskiego *muhafaza* („zachowywać”). Konserwatyzm turecki, jak i inne konserwatyzy bliskowschodnie, kształtował się na osi oddziaływań między formującym się nacjonalizmem a ideologią islamską. Nie bez znaczenia dla jego postaci były też środkowoazjatyckie korzenie ludów tureckich, jak mówi oguzyjskie przysłowie: „Porzucić można królestwo,